

JOAN RIERA

ELS INCUNABLES CIENTÍFICS
EN LLENGUA CATALANA

IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana
Poblet, 7-9 de juny de 1985
Actes, Vol. II

Durant la primera etapa de la impremta, almenys fins el 1500, la llengua catalana encara va mantenir, en la producció escrita, una presència bé que modesta, estimable. Sembla que encara aleshores el llatí seguia essent el vehicle lingüístic més important en la difusió i conreu de les diverses branques de l'activitat mèdica i científica. Deixo és clar de banda la llengua com un fet de creació literària, que si té una dimensió enormement suggeridora com ha subratllat la crítica i l'erudició no serà tema d'anàlisi en el nostre assaig. M'interessa abans que res de recollir els escassos testimonis que els incunables donen de la nostra llengua en el darrer quart del segle XV, que augurava o almenys feia preveure la davallada del Cinc-cents.

¿Quina era la situació de la prosa científica catalana? Segons recull un dels millors catàlegs que fins ara disposem, sobre els incunables mèdics i científics del Renaixement (Arnold C. Klebs), són a l'Europa del segle XV uns 650 autors d'obres científiques estampades, amb uns mil títols i tres mil tiratges diferents. L'anotació puntual dels autors, llocs d'edició i llengua en què són escrits, ofereix unes dades que en alguna mesura, ens avancen la greu davallada de la llengua catalana respecte al segle XIV en el concert de l'activitat i prosa científica de l'Europa occidental. La llengua encara s'hi manté, nogensmenys perd clarament posicions i a tot estirar no arriba a la quarta part del nombre d'incunables científics en llengua castellana. De 1500 endavant la tònica s'accentuarà de forma galopant fins a l'extinció de l'idioma, en la difusió del saber científic, restant endarrerida al moviment general d'affirmació dels idiomes nacionals en la prosa científica. Més aviat encara podem constatar alguns incunables catalans, ben pocs, que són fruit més tost de la inèrcia, que no pas d'una afirmació de l'idioma. Hom detecta un fet alarmant, i no sols per la reduïda xifra de llibres d'estampa catalans, sinó de quelcom més greu com són els treballs editorials als Països Catalans de textos i prosa científica en llengua castellana, cosa que demostra no sols la minva del català sinó la precoç penetració castellana abans del 1500. Sembla haver estat el llibre *De las Islas*, de Cristòfor Colón, el primer imprès científic castellà a Barcelona el 1493, tot un índici de la tasca en favor del romanç de Castella que les premses de València, Ciutat de Mallorca, Barcelona i fins i tot Perpinyà faran en favor del llibre i la prosa científica castellana al llarg del segle XVI.

Dels tres mil tiratges no aplega a la dotzena els nombre d'incunables en llengua catalana, ara per ara, segons les dades de Kelbs, set incunables són la contribució de la nostra àrea idiomàtica a la prosa científica occidental de la segona meitat del segle XV. Per tal d'assenyalar, des d'aquestes dades la situació sociolingüística farem bé de recollir les dades i particularitats dels sets incunables i anotar les característiques que ens serviran de punt de reflexió. Cal tenir present un fet que de vegades oblidem sense adonar-nos, com fou la persistència dels llibres de mà, o sigui dels manuscrits al costat del llibre d'estampa, vull dir els incunables, que coexistiren a les biblioteques científiques no sols el segle XV sinó tota la centúria següent. Cal remarcar doncs que el manuscrit d'una o altra forma, encara que en paulatina retirada fins el segle XVIII que passà definitivament a una positura merament erudítica, decorativa i sense transcendència en la difusió del saber. La comparança entre els incunables de la segona o millor dit de les darreries del Quatre-cents i els manuscrits medievals del segle XIV és desoladora, en bona mesura la prosa científica en llengua catalana, rica, densa i plena de maduresa, restà gairebé sense conèixer l'honor de la primera etapa de la impremta, fins i tot de vegades els manuscrits editats a la fi del segle XV són textos no gaire representatius del que fou la prosa catalana dels segles XIV i XV. El lector català, sigui metge o conreador de qualsevol altra activitat científica i tècnica havia de familiaritzar-se amb la prosa llatina o bé en castellà i en el millor dels casos amb la producció francesa o italiana. No resulta gaire aventurat d'affirmar que hom encetava un cercle viciós, cada cop més restringit, com que eren escassos els llibres en llengua catalana, els nostres científics i especialment metges havien de recórrer a la llengua veïna, la qual cosa abonava llur castellanització i afavoria un major increment en

en la producció científica en castellà. Com veurem de seguida el segle XVI propicià aquest esllanguiment, fins gairebé la paràlisi de la nostra prosa científica, que hagué de vehicutar-se, sigui en llatí sigui en castellà, encara que de vegades els metges i científics dels Països Catalans al llarg del segle XVI

s'expressan en altres idiomes moderns com el francès o l'italià, en forma però molt minoritària. El castellà en canvi no sols experimentava al llarg de la centúria cinc-centista una creixença, sinó que invadí les premses del Principat, del País Valencià, les Illes i fins i tot el Rosselló. D'altra banda nombrosos llibres en llengua castellana s'editaven fora de la península, com Itàlia i a França, la qual cosa parla en favor d'una evident hegemonia idiomàtica i la decidida defensa així com voluntat nacional i política d'autoafirmació. Si se'm permet citaré un exemple, com tants d'altres que palesen aquest sentiment nacional castellà al segle XVI; potser un dels llibres de major importància científica fou la *Historia de la Composición del Cuerpo Humano*, de Juan Valverde de Amusco, metge castellà del Cinc-cents, que establert a Roma on edità aquesta obra el 1556, doncs en la dedicatòria convé subratllar-ho, s'hi manifestava una clara preferència per la llengua de Castella, i els mots com Espanya i 'españoles' o de vegades 'nación española' tenen una clara connotació hegemònica; fet que aleshores era impensable respecte de la comunitat catalanoparlant en boca d'un científic o d'un metge.

Dels sets incunables en llengua catalana que nosaltres coneixem, convé citar els autors i les obres respectives, i en primer lloc al tiratge de la versió d'Albert el Gran, arquebisbe de Colònia, em refereixo al *Quesits*. Comencen los quesists o poerquens del Reuerent mestre Albert Gran... (1499), obra que fou estampada a Barcelona per Pere Posa a 20 de Novembre de l'any citat. Es tracta d'un text molt difós a Europa en diversos tiratges bé llatins o en idiomes moderns, del que n'és una mostra l'edició catalana adés citada. Hi cal posar en lloc destacat el *Regiment de la pestilència*, del metge jueu valencià Lluís Alcanyís, estampat a València el 1490. La major part dels incunables foren estampats a Barcelona com l'*Arithmètica* de Francesc Sant Climent, obra realitzada als tallers de Pere Posa i acabada el 1482. Del famós tractat d'*Astronomia i Astrologia*, de caire popularitzador, el *Llunari de Bernat de Granollachs*, se'n feu edició catalana a Nàpoïs el 1485, i que és tracta de l'únic text en la nostra llengua imprès fora dels Països Catalans al segle XV i XVI. De vegades les obres impreses abans del 1500 eren no pas escrits originals sinó versions fetes al català de manuscrits medievals, així s'escau amb la *Chirurgia*, del Professor de Montpeller al segle XIV, Guy de Chauliac. Entre els llibres estampats a la primera època de la impremta hi cal esmentar darrerament dues obres que pertanyen al segle XV d'autor foraster, l'ú italià i l'altre portugués. El primer es un tractat de temes quirúrgics, escrit per Pietro d'Argelata i estampat amb el títol de *Chirurgia* a Barcelona el 1490, el segon correspon al *De epidemia* de Valasco de Taranta, que hom estampà a Barcelona el 1475.

Són set incunables, que deixen l'idioma respecte de les altres llengües europees modernes, en una clara segona fila d'interès i importància numèrica, i més encara si aquestes dades de la segona meitat del segle XV les relacionem comparant-les amb el segle XIV, període aquest de màxima activitat de la prosa científica en llengua catalana. Altre aspecte de relleu és que, malgrat tractar-se de set incunables de tema mèdic i científic, nombre reduït, més de la meitat, quatre en total, són traduccions anteriors fetes al català d'autors i obres estrangeres, i no pas fruit directe de la tradició en prosa científica de la llengua. Aquest autors forasters són l'alemany Albert el Gran, Pietro d'Argelata italià, el francès Chauliac, i el portugués Valasco de Taranta, i fet significatiu no hi ha versions del castellà al català. Aquest fet pot ésser explicat per la senzilla raó que els metges i científics catalans del darrer quart de segle XV entenien i llegien en castellà? Sembla plausible i a més a més verosímil, encara que no disposem de dades concretes. Si revisàvem la prosa catalana dels segles XIII i XIV ens adonaríem de com sovintejaven les versions d'obres científiques del llatí i l'àrab al català, fet que demostrava la maduresa i hegemonia primerenca nacional i científica

de l'idioma i la decidida voluntat d'afirmació col·lectiva fins al punt que molts d'aquests manuscrits catalans restaren sense conèixer l'honor d'haver estat estampats, alguns no sols al segle XV i XVI sinó que ha calgut rescatar-los mercès a la tasca d'erudits. En editar les transcripcions al nostre segle la labor dels historiadors i erudits, meritíssima, feien un esforç de salvament de la tradició col·lectiva, no gensmenys aquestes obres en no haver estat editades, no podien tenir ni la difusió ni l'influx sociològic que podia propiciar la impremta i en conseqüència, el nucli de possibles lectors s'enxiquia cada cop més, fins a ésser minoritari i secundari, en el panorama de la prosa científica peninsular, volcada entre el llatí i el castellà.

Si hom repassa amb cura els autors i els textos, s'adona de seguida, de la tria dels editors, no era casual sinó que obeïa a factors i motivacions de mercat, de demanda de lectors reals o potencials. No tracto d'avaluar el contingut doctrinal i científic dels llibres i títols citats, més aviat considero que convé mesurar el seu abast comercial als Països Catalans a les darreries del segle XV. En primer lloc són incunables d'autors molt coneguts, difosos i de prestigi arreu d'Europa i en altres ocasions llur temàtica té un interès més aviat de divulgació que no pas d'autèntica creació científica. Entre els primers hi ha Albert el Gran, un dels autors més llegits a Europa del Quatre-cents, i en segon llibres de cirurgia, com Chauliac i Argelata, demanats pels pràctics i mestres de la professió quirúrgica, o bé temes d'epidemiologia i pestilència dels que la societat medieval i renaixentista estava força sensibilitzada i interessava tothom. Són i no casualment, dos llibres de Cirurgia i dos més, el d'Alcanyis i el de Valasco de Taranta sobre pestilències. Hi ha a més altres que tenien una incidència social i un mercat inqüestionable, com fou l'astrologia i astronomia al renaixement europeu, tema al qual pertany el Lluinari de Granollachs enormement popular en versions llatines, catalanes i d'altres llengües neollatines del castellà al francès i l'italià. Respecte de l'Arithmètica de Sanct Climent subratllo l'ús mercantil de què degué gaudir en la pràctica de comptabilitat fet que pot explicar la tria i el tiratge de l'editor.

Aquest breu balanç de la prosa en llengua catalana a la primera època de la impremta, contrasta amb l'idioma castellà, que comptabilitza entre 1475 i 1500 trenta dos tiratges d'un total de setze autors diferents, set dels quals són castellans i la resta estrangers, és a dir que resalta l'elevat nombre, quatre vegades i mitja més, que els incunables científics catalans, encara que els autors castellans sols superen en quatre els catalans d'origen, i la resta són traduccions, algunes d'obres catalanes al castellà, com el Lluinari de Granollachs, fet que suposa una major capacitat d'assimilació i la clara preferència dels castellans per llur llengua natural als originals llatins o en altres idiomes moderns. Es clar que les dades corresponents al darrer quart del segle XV no són suficientment significatives, però si feiem llur lectura amb els resultats posteriors corresponents al segle XVI, hi trobaríem un corva d'inflexió negativa en el cas dels Països Catalans i de llur llengua nacional, i un marcat ascens de la realitat i la llengua de Castella al Cinc-cents. És així com encloent en dues fases els segles XV i XVI és perceptible d'interpretar les tendències, que cristallitzen i reafirmen al llarg del segle XVI.

Com en la resta dels incunables científics en bona mesura, els tiratges d'obres científiques feien referència a la Medicina i Cirurgia, fet generalitzat en la prosa científica dels segles XV i XVI, i que sovint ha estat avaluada amb estudis estadístics. Hom calcula que fins el 1600, de cada tres llibres científics almenys un terç versa sobre problemes o temàtica mèdico-sanitària. Dei títols i autors que convé citar els de caire mèdic i quirúrgic són tretze en total, dels quals passarem a ocupar-nos en primer terme. De l'autor abans citat Chauliac, s'editava la *Cirurgia magna* a Sevilla en dues estampacions diferents, datades el 1493 i 1494, cosa que abona la seva acceptació. En segon lloc també hi cal afegir la *Chirurgia* de Lanfranc de Milà, autor italià del segle XIV. Del professor medieval de Montpellier, Bernat de Gordonio gaudí d'un tiratge a Sevilla el 1495, titulat *Lilio de la Medicina*, a més a més

hom deu recollir el *Sumario de la Medicina*, del metge dels Reis Catòlics, Francisco López de Villalobos, editat a Salamanca el 1498, així com el professional aúlic Julian Gutiérrez de Toledo, al servei d'Isabel de Castella, autor de la *Cura de la piedra*, editat a Toledo el 1498. En forma semblant deu citar-se la versió castellana del *Fasciculus Medicinæ* de Johannes Ketham, imprès tres cops aïlladament a Saragossa (1494), Burgos (1495) i Pamplona (1495) i que sortí en dos títols diferents, primer amb del d'*Compendio de la salud humana*, i en les dues últimes amb el d'*Epiflogo de Medicina*; relligats amb les anteriors edicions hi figuren en una mateixa estampació l'obra anònima *Generación de la Criatura* (dos cops el 1495), la versió castellana de la *Physionomia* de Michael Scott en la mateixa edició de l'anterior, i el llibre en castellà del portugués Valasco de Taranta *Epidemia* a les edicions de 1494 i la de Pamplona de 1495. Semblant interès sembla desvetllar la literatura sobre menescalia de la que en llengua castellana coneixem el *Libro de Albeiteria* de Manuel Díaz, sobre el qual insistirem més endavant, val a dir tanmateix que era un tractat en llengua catalana del segle XIV, que traduït al castellà va atenyer una enorme fortuna als segles XV i XVI, fet que prova el que havem dit respecte de la clara vocación nacional o protonacional de Castella envers la seva llengua en el conreu de la prosa científica. Sabem que abans del segle XVI el *Libro de Albeiteria*, s'editava a Saragossa dos cops, el 1495 i 1499, i a Valladolid el 1500.

D'aquesta nodrida mostra representativa dels primers llibres científics estampats en llengua castellana hi cal afegir la *Tabla de los días y las horas* d'Antonio de Nebrija estampat a Pamplona (1499) o el *Lunario* (Saragossa, 1488) versió castellana de l'obra de Granollachs. Entre la prosa sobre temes de filosofia natural, tecnologia i temes afins hi ha de Cristobal de Escobar el llibre *Del canto llano* (Salamanca, 1500), de Bartholomew the Englishman les edicions castellanques *De proprietatibus rerum* (Tolosa, 1494), és significatiu l'edició en llengua de Castella fora de la península, i un altre *De los metales* de l'autor susdit estampat a Saragossa el 1495. Els treballs cartogràfics de Cristofor Colon, *De las islas*, que foren ampliament editades a la península i a Itàlia, se'n feu una edició barcelonina (1493) i una altra a Valladolid (1493). De Alfonso de Cartagena era el *Doctrinal de cavallos*, llibre de menescalia imprès en dues ocasions a Burgos, la primera el 1487 i la segona el 1497. Un tractat epidemiològic de Fernando de Alvarez el *Regimiento contra la peste*, sortí a Salamanca sembla vers 1500, i el *Repertorio de los tiempos*, d'Andrés de Li, s'estampava a Saragossa primer (1492) i tot seguit a Burgos (1493), si bé se'n feren tres tiratges més endavant, els de Saragossa (1495) a Burgos (1495) i una premsa anònima el 1497. D'autor desconegut és l'obra difosa en llatí, alemany i en dues versions castellanques l'*Exemplario contra engaños* estampada a Saragossa el primer cop (1493) i ben aviat a Burgos (1498). De Domingo Marcos Durán fou el tractat sobre *Lux bella* (Salamanca, 1498) i darrerament del famós autor castellà que gaudí enorme difusió a Itàlia i la resta d'Europa, Rodrigo de Zamora, se'n feren tiratges en castellà del conegudíssim *Speculum vitae humanae* (Saragossa, 1491).

Així doncs, sense entrar en el contigut doctrinal dels incunables esmentats, és clara la postura favorable que l'idioma de Castella havia pres de cara la centúria cinc-centista, afirmant la llengua malgrat la modesta tradició científica del segle XIV respecte a l'àmbit cultural català. Una valoració global havia d'anticipar la fallida de la prosa científica catalana al Renaixement, i considero d'obligat comentari la precocitat que la ciència, o més aviat la prosa científica en llengua catalana detectava abans del 1500 una certa desafecció per l'idioma. Si els estudiosos de la prosa literària i creació poètica assenyalen normal la producció catalana fins el 1500, hi ha trets, dels quals en parlarem, que aventuraven l'abandonament del conreu del català en el domini de l'activitat científica al llarg de la primera meitat del segle XVI, fallida que en alguna mesura anunciava la migrada quota que dels tres mil tiratges d'incunables, sols set són fets en la llengua dels Països Catalans.

No podem restar solament en l'anàlisi isolat dels incunables científics

catalans i castellans assenyalant les diferències hispàniques, més aviat convé entrar en l'anàlisi detallada dels autors editats en català, la seva significació, i la situació de la quota d'autors catalans de forma global, tret que analitzarem seguidament. En primer terme l'autor més editat, fóra a la Europa occidental al darrer quart del segle XV, Albert el Gran, és per això que l'únic tiratge en català no ens ha de sobtar, potser era un manuscrit vertit a la nostra llengua molt d'abans del segle XV, i sens cap mena de dubte fou, entre els escrits científics un dels més difosos al llarg de l'Edat Mitjana i primera etapa de la impremta. Segons Klebs, hi ha almenys, d'obres científiques, més de quinze edicions de diferents textos amb més de cent cinquanta tiratges distints. Concretament del Liber agregationis, l'únic incunabile en la nostra llengua d'Albert el Gran, se'n feren cinquanta edicions en llatí, set en italià, una catalana, una francesa i una anglesa. No gaire novella deu considerar-se l'edició catalana de Chauillac, un autor de cirurgia, que va atènyer ampli prestigi al segle XIV, però que a les darreries del Quatre-cents i sobretot al Cinc-cents restarà endarrerit, encara que fou emprada a Europa al llarg del Renaixement. L'obra enllestida el 1363 (Inventarium sive collectorium in parte chirurgicali medicine) fou acabada a Avinyó i gaudí d'enorme acceptació, molt popular traduïda aviat al francès, provençal i d'altres llengües com català, anglès, italià, i fins i tot a l'hebreu, holandès i irish. Sembla doncs que els tiratges en llengua catalana cercaven obres d'àmplia audiència aïmenys en la primera època de la impremta. D'aquesta manera les edicions d'incunables són molt nombroses, en francès set tiratges entre 1478 i 1534; en llatí més de deu edicions fins les darreries del segle XVI, així Venècia com Lió, més de sis impresions en italià, dues castellanes i una catalana havem dit. Sembla que l'estampació fou feta a partir d'un manuscrit anterior corregit i retocat a finals del segle XV, així ens diu el colofó: "Acaba lo inventari o collectorio de Cirurgia en vulgar català fet per Mestre Guido de Cauliac en Arts (...) corregit per lo molt reverent e sapientíssim en Arts e en Medicina doctor Maestre Bernat de Casaldoual protophísic del Senyor Rey (...) ensemps ab lo discret Maestre Hieronim Masnouell cirurgià". A cert allunyament s'hi troba també la Cirurgia de Pere d'Angelata i el Tractatus de epidemia et peste, de Valasco de Taranta, ambdós autors havien mort abans del 1430, i l'obra llur finida la de Valasco el 1401, i la d'Angelata abans del 1423. És clar que els editors catalans en fer la tria, escollien de preferència autors consagrats, amb renom i les còpies dels quals no sovintejaven gaire amb la seva demanda, no podem deixar de subratllar les connotacions de mercat i lectors, vull dir compradors, raons doncs de mercat que incidien a l'hora de fer-ne la tria dels textos expurgats per difondre-los amb la impremta.

Un dels trets més característics dels autors científics dels Països Catalans, les obres dels quals foren estampades abans del 1500, rau tot just en la diversitat i dispersió de les tasques editorials, fins i tot de vegades són més coneguts fora de l'àrea catalana que entre les Ciutats de llengua catalana que participaren en el primer moment editorial. Hi ha un seguit d'autors, dels quals farem esment dels més significatius per tal de palesar aquesta observació, a més a més, l'obra d'Arnau i la seva projecció al Renaixement europeu, serà estudiada de forma particularitzada.

Entre els grans autors mèdics catalans del segle XIV, al costat d'Arnau hi figura per mèrits propis, Joan Jacme, que de vegades figura sota els noms de Joanes Jacobi, Jean Jasme i amb l'extrany de Canutus. Havia estat aquest metge català, professor de Medicina a Montpeller, no sabem on nasqué potser a Lleida, Universitat en la qual molt versemblant hi estudià. Eiet Canceller de la Universitat de Montpeller vers 1364, sabem que hi era aïmenys del 1360 endavant, les dades posteriors de què disposem són de la seva estada en aquesta ciutat occitana el 1384, data de la seva mort. Havia estat metge dels papes d'Avinyó i del Rei de França Carles V. De Joan Jacme, entre els incunables hi ha 25 tiratges en llatí, cinc impressions en francès, tres angleses i una en portuguès, cap però en català, ha calgut aplegar al segle XX, per tal com Lluís d'Eztany edités el seu Llibre de l'Ull, versió del

text àrab al català d'un tractat d'Oftalmologia d'Alcoatf. Aquest és un tret que sovint s'escaigué entre els editors renaixentistes, la tria pels manuscrits llatins i d'altres idiomes moderns abans que els catalans, era signe d'un clar afebliment que els manuscrits en nombre superaven amb escreix a les edicions fetes, i més encara que els autors catalans de vegades circulaven a Europa en italià, francès o castellà, abans que en la nostra llengua. Són dades que cal recollir puntualment, puix que llur suma global ens permetrà arrodonir el panorama de la prosa científica en llengua catalana pels volts del 1500.

La preferència pel llatí, no suposava una defacció idiomàtica, però la tria involuntàriament arrambava el conreu del català en la prosa científica i dificultava el pas vers una normalització i paulatina creació d'un mercat editorial de llibres tècnics, de medicina i ciència en general a l'àrea dels Països Catalans. Algunes dades són prou aclaridores, que contrasten amb la primerenca arrencada nacional de la prosa castellana abans de 1500, és així com de Pere Camapins, barceloní i doctorat en Medicina i Arts a París ens resta la seva obra escrita en llatí, o del lul·list~~a~~ més important del segle Pere Daguí, nat a Montblanc (Tarragona) vers 1435, i que moria a Sevilla el 1500, totes les edicions incunables de Daguí, sis en total, són fetes en llengua clàssica, fins i tot l'autor abans esmentat Bernat de Granollachs, metge barceloní, de família de metges, autor havem dit del Llunari, primera obra d'aquest gènere estampada a la península, conegué en la forma original o bé en les modificacions d'Andrés de Li, almenys 29 tiratges abans de 1500, dels quals dinou són fets en llatí, set en italià, i un tan sols en català, en francès i en castellà. Del gran polígraf mallorquí, la figura més important de la filosofia i pensament medieval d'arrel hispànica, no se'n feu cap edició abans del 1500 d'obres de caire tècnic i científic, val a dir doncs que la prosa científica en llengua catalana ben aviat mostrà una major pobresa que la prosa literària, avençant-se la ciència en la decadència de l'idioma, fet d'altra banda explicable, per la major especialització, la minoria plausible de consumidors de textos científics davant el lector de prosa novel·la, llibres de cavalleries, o creació poètica. Hi havia doncs un fet de mercat inqüestionable era un cercle viciós, que encarrifava l'idioma a la seva fallida com llengua de comunicació científica, tema que encara és de plena actualitat cinc segles després.

Si se'm permet al·ludiré als metges valencians, Pere Pintor, Geroni i Gaspar Torreila, així com Joan Almenar, que auguraven una florida renaixentista de la medicina valenciana, però que llur obra és escrita en llatí, tots els incunables que ens han restat foren impressos en aquesta llengua clàssica, fenòmen semblant amb el barceloní Ramon de Sibiuda, mort a Tolosa de Languedoc, i precursor renaixentista, l'obra del qual, impresa al segle XV, són tres llibres d'estampa tots tres en llatí, tema sobre el qual insistirem en moment oportú.